

ПОСТКОМУНІСТИЧНИЙ ТРАНЗИТ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ЕВОЛЮЦІЇ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ)

Igor Polishchuk

доктор політичних наук, професор, кафедра соціології та політології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вулиця Пушкінська 77,
61024, Харків, Україна, i_polischuk@ukr.net, ORCID 0000-0002-3953-6510

У статті розкривається еволюція Народного Руху України від найбільш впливової громадсько-політичної організації початкового етапу незалежного державотворення в Україні до маргінальної політичної партії. Складна, нелінійна та суперечлива траєкторія посткомуністичного транзиту, яку демонструє Україна на пострадянському просторі, наявність наочних реверсів на шляху демократизації нашої країни викликають потребу проаналізувати генезу новітнього національно-визвольного руху та основні фактори, що спричинили проголошення незалежності та відмову від прокомуністичного концепту розвитку. В історії НРУ виділяються два основні етапи: 1) від заснування в 1989 р. до прийняття Конституції в 1996 р. – активна політична діяльність, великий вплив на державотворчий процес; 2) з 1996 р. – спадання активності та втрата впливу на основні політичні процеси. Загалом Народний Рух України став компромісною формулою утворення організованої народної опозиції для кадрів КПУ. Народний Рух України як масовий антикомуністичний та антиімперський суб'єкт у другій за масштабами радянській республіці безперечно виступає головним рушійним чинником революційних подій на зламі 80–90-х років XX століття у колишньому СРСР. Зовнішньополітичний чинник виявляється у тому, що друга за чисельністю в СРСР українська нація через тривалий історичний проміжок заявила про своє право на політичне самовизначення через побудову власної суверенної національної держави, чим детонувала Радянський Союз.

Основним історичним результатом діяльності НРУ як масового громадського об'єднання було проголошення державної незалежності України, але він не спромігся стати демократичною партією влади за нових історичних умов. На сучасному етапі Народний Рух України перетворився на національно-консервативну партію, яка мало впливає на сучасні політичні процеси в Україні.

Ключові слова: Народний Рух України, незалежність України, посткомуністичний транзит.

POST-COMMUNIST TRANSIT OF UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF THE EVOLUTION OF THE PEOPLE'S MOVEMENT OF UKRAINE)

Ihor Polishchuk

Doctor of Political Sciences, Professor, Department of Sociology and Political Sciences,
Yaroslav Mudry National Law University, 77 Pushkinska St., 61024, Kharkiv, Ukraine,
i_polischuk@ukr.net, ORCID 0000-0002-3953-6510

The article reveals the evolution of the People's Movement of Ukraine from the most influential socio-political organization of the initial stage of independent state formation in Ukraine to a marginal political party. The complex, nonlinear and contradictory trajectory of post-communist transit demonstrated by Ukraine in the post-Soviet space, the presence of clear reversals on the path to democratization of our country necessitate analysis of the genesis of the new national liberation movement and the main factors that led to independence and rejection of pro-communist concept. There are two main stages in the history of the NRU: 1) from its founding in 1989 to the adoption of the Constitution in 1996 – active political activity, great influence on the state-building process; 2) since 1996 – a decline in activity and loss of influence on major political processes. In general, the People's Movement of Ukraine has become a compromise formula for the formation of an organized people's opposition for the CPU. The People's Movement of Ukraine as a

mass anti-communist and anti-imperial subject in the second largest Soviet republic is undoubtedly the main driving force behind the revolutionary events at the turn of the 1980s and 1990s in the former USSR. The foreign policy factor is manifested in the fact that the second largest Ukrainian nation in the USSR, after a long historical period, declared its right to political self-determination through the construction of its own sovereign nation-state, which detonated the Soviet Union.

The main historical result of the NRU's activities as a mass public association was the proclamation of Ukraine's state independence, but it failed to become a democratic party in power under the new historical conditions. At the present stage, the People's Movement of Ukraine has become a national-conservative party that has little influence on modern political processes in Ukraine.

Keywords: People's Movement of Ukraine, independence of Ukraine, post-communist transit.

Незалежна Україна демонструє оригінальну траєкторію посткомуністичного транзиту на пострадянському та в цілому на постсоціалістичному просторі. Суперечливість та нелінійність даного процесу, наявність наочних реверсів чи відкатів на шляху демократизації України змушують вчергове замислитись про генезу новітнього національно-визвольного руху та основні фактори, що спричинили незалежнення та відмову від авторитарно-комуністичного вектору розвитку. Народний Рух України як масовий антикомуністичний та антиімперський суб'єкт у другій за масштабами радянській республіці безперечно виступає одним з головних рушійних чинників революційних подій на зламі 80–90-х років XX століття у колишньому СРСР. Події кінця 1980-х – початку 1990-х в Україні визначають як «національна революція» (Chyhrinov et al. 2006, 246). Само поняття «революція» як докорінний злам соціальних стосунків підходить до тодішньої України, адже відбулося незалежнення українського народу, його відрив від врядування союзного центру та починають формуватися ринкові стосунки в економіці нашої країни. Ця революція мала внутрішньополітичний та зовнішньополітичний аспект. Перший полягає у тому, що українці після довгих років перебування у радянській імперії нарешті повернулися до своєї національної ідеї, відроджуючи зруйновану національну самоідентифікацію. Національна ідея – це форма ментального осягнення нацією свого психологічно-культурного змісту, тобто характерного темпераменту, здібностей, нахилів, звичок, звичаїв тощо (Kalynovskiy 2016, 100).

Другий, зовнішньополітичний для України чинник виявляється у тому, що друга за чисельністю в СРСР українська нація через тривалий історичний проміжок заявила про своє право на політичне самовизначення через побудову власної суверенної національної держави, чим детонувала Радянський Союз, який без участі України перетворювався на фікцію.

Існує й третій, геополітичний аспект української національної революції. Вона цілком вписується у хвилю «оксамитових революцій» у тогочасному світі. Половина світу, колишні комуністичні держави Євразії, шукали шляхів будівництва демократичних систем урядування з нуля. (Patnam et al. 2001, 15). Звичайно, демократичне урядування в країнах Східної Європи навряд чи відновлювалося з нуля, адже у тій чи іншій мірі воно спиралося на міцність чи слабкість національної демократичної традиції. Там, де радянська автократія мала обмежений і недовготривалий вплив (Польща, Чехія, колишня Югославія та ін.), демократичні перетворення мали динамічний та інтенсивний характер. У країнах Балтії (які називали «радянським заходом») демократичний транзит теж мав доволі результативні обриси. В Україні ж перехід до демократії збігся у часі з іншими масштабними трансформаціями: відновленням національної державності та ринковими реформами в економіці. Це не могло не позначитися на якості та швидкості транзитивних процесів у різних сферах соціального життя.

Глобальні суспільно-політичні процеси у Східній Європі і на теренах СРСР у останніх десятиліттях XX ст.: розпад соціалістичного табору – країн Варшавського Договору, Ради Економічної Взаємодопомоги, розпад СРСР, відновлення державності низки країн на теренах Радянського Союзу, утворення нової – сучасної політичної конфігурації Європи і Євразії, відбувалися під проводом соціально-політичних і національно-демократичних рухів у окремих країнах. «Солідарність» у Польщі, «Саюдіс» у Литві, Національні та Народні Фронти в ряді республік СРСР (зокрема, на Кавказі), Народний Рух України були

рушійними силами цих масштабних, доленосних процесів. Безумовно першим масовим політичним об'єднанням в Україні був Народний Рух України за перебудову (Kotmych et al. 2004, 61).

Головною метою даної статті є розкриття сутнісних причин появи та основних політичних результатів діяльності Народного Руху України.

Спочатку визначимо понятійний зміст громадських рухів та організацій, до яких належав Народний Рух України від свого заснування. Громадська організація – це добровільне об'єднання громадян, яке сприяє розвитку їхньої політичної, соціальної, трудової активності й самодіяльності, задоволенню і захисту їх багатогранних інтересів і запитів, діє відповідно до завдань і цілей, закріплених у їхньому статуті (Shveda 2005, 77). Отже, як громадське об'єднання НРУ створювався насамперед для задоволення інтересів своїх членів. Для розуміння пріоритетів у цих інтересах варто згадати, що життя в умовах радянської влади визначалося подвійними стандартами і мало два пласти: офіційна пропаганда та ідеологічні міфи та діаметрально протилежна реальність. Тому виникнення Народного руху – це закономірність переходу кількості накопиченого в країні негативу у нову якість усвідомлення себе людьми, в яких пробудилась гідність (Baganovska 2010, 15). Разом з тим, поява згаданого громадського об'єднання відбувалася на тлі загального національного ренесансу на теренах колишнього СРСР, тому відродження української національної культури стало одним з головних мотивів інтеграції громадян навколо Народного Руху України.

Перебудова як офіційна доктрина нового генерального секретаря КПРС Михайла Горбачова оголошувала мету створення «соціалізму з людським обличчям», що на практиці означало відхід від тоталітарних та жорстко авторитарних практик та лібералізацію комуністичного режиму. На середину 1980-х рр. тоталітарна фаза розвитку СРСР була подолана, а в усіх сферах життя різними темпами відбувався процес детоталітаризації. Зокрема, в політичному житті домінували авторитарні риси (Войко 1996, 125).

Вважається, що передумовою появи у СРСР неформальних громадсько-політичних груп та об'єднань у період перебудови став початок боротьби за відміну 6 статті Конституції СРСР, коли проголошувалася відмова від ідеологічних догм і перехід до концепції демократичного соціалізму, що включало пріоритетність загальнолюдських цінностей, ринкову економіку, введення прямих альтернативних виборів секретарів партійних комітетів, свобода групувань, федеративний принцип побудови КПРС тощо. При цьому у КПРС намітилися три течії: радикально-реформаторська (Демплатформа), реформістсько-оновлювальна (Марксистська платформа) та традиціоналістська або консервативна. З'явилась тенденція виходу членів КПРС з її рядів: у 1990 р. на цей крок пішло 2,5 млн. чол. (Baganovska 2010, 15).

Поступово формувалася помітна криза у діяльності Комуністичної партії. У червні 1989 р. ідеологічним відділом ЦК КПУ було проведено соціологічне опитування, яке засвідчило продовження втрати довіри до партії та її органів як з боку трудящих, так і комуністів. КПУ підтримувала лише третина населення та 62% комуністів. Спостерігалася тенденція до звуження соціальної бази – більшість робітників промисловості, будівництва, транспорту, зв'язку проголосували б проти партії – 40%, і лише 26,3% підтримали б її ініціативи (Lytvyn 1994, 204).

Саме тому Народний Рух за перебудову отримав чергову можливість для розвитку в легальних, а не конспіративних формах як це спостерігалось в роки сталінізму. Це, в свою чергу, дозволяло сподіватися на поступове залучення до нього широких верств населення в міру ослаблення тиску зі сторони партапарату, що уособлював авторитарний режим. На головне питання, яке постало на початку перебудови, хто має очолити цей процес, відповідь була дана очевидна – КПРС як «керівна і спрямовуюча сила радянського народу». Безумовно, початок перебудови активізував процес усвідомлення членами суспільства необхідності захисту власної громадянської та національної гідності (Honcharuk 1997, 22). Тобто партноменклатура, незважаючи на кризові явища у партії, намагалася зберегти свій контроль за політичними процесами, хоча змушена була йти на істотні поступки, вчитися грати за новими, більш демократичними правилами.

У березні 1990 р. була скасована 6-та стаття Конституції СРСР про керівну роль КПРС. Одночасно було прийнято закон про громадські об'єднання як основу формування багатопартійної системи в країні. З початком лібералізації політичного режиму в ході

перебудови і кризи комуністичної ідеології активізувалась поява «неформальних» груп та політичних рухів: міжклубних об'єднань (з весни 1988 р.), Народних фронтів в Естонії (60 тис. осіб), Латвії (115 тис. осіб), Литві («Саюдіс» 189 тис. осіб). Як прояв протестних настроїв частини мислячих людей утворювались народні фронти також в Молдавії, Азербайджані, Казахстані та ін. (Baranovska 2010, 15).

Не зважаючи на істотні зусилля компартійної еліти політичні процеси в радянській імперії поступово виходили з-під контролю ініціаторів перебудови. Свідомо тому було чимало: вибори до Верховної Ради СРСР, створення різних напівполітичних організацій («Меморіал», «зелених» та інших), успіхи народних фронтів у Прибалтіці, зміни і відступу в позиціях М. С. Горбачова та його прибічників. Усе це надихало ініціаторів Руху на енергійну роботу по створенню саме того, чого боїться партійний апарат (Honcharuk 1997, 28).

В Україні зростання громадської активності розпочинається десь з 1988 р. О. Бойко виділяє такі характерні риси та особливості неформальних об'єднань: 1) стихійний процес формування; 2) розбудова неформальних структур «знизу» під впливом народної ініціативи; 3) об'єднання громадян на основі спільних інтересів та особистих стосунків; 4) відсутність на початковому етапі чіткої регламентації діяльності; 5) обрання, а не призначення лідера на основі визнання його авторитету та компетентності у відповідному виді діяльності; 6) консолідація на основі демократичних засад; 7) порівняно значний ступінь самостійності та незалежності від державних та політичних структур (Boyko 1996, 24).

Можна погодитися з С. Пустовітом, що у процесі кристалізації рухівської ідеї виділяються наступні етапи: публічні висловлювання потреби створення народного фронту в підтримку перебудови (липень–вересень 1988 р.); підтримка ідеї письменницькою організацією та робота над програмовими документами (жовтень 1988–16 лютого 1989 рр.); публічне обговорення програмних документів (16 лютого–9 вересня 1989 р.). З самого початку рухівська ідея була синкретичною, поєднувала в собі часом полярні погляди на стратегію й тактику боротьби. Радикальні погляди УГС на початковому етапі не були визначальними. Домінувала поміркована лінія київської інтелігенції, яка передбачала еволюційний поступ (Pustovit, 2010).

Виникнення НРУ є історично закономірним явищем, результатом розвитку національно-демократичного процесу в Україні. Як слушно зауважує Г. Гончарук, поява ідеї Руху була історично, соціально та психологічно обумовленою. Це явище народилось у Києві серед інтелігенції, переважно в письменницькому середовищі і набувало поширення в Україні (Honcharuk 1997, 30).

9–11 вересня 1989 року, відбувся Установчий з'їзд громадської організації, яка мала назву «Народний рух України за перебудову». Ця подія стала знаковою не лише для України, а й для усього Радянського Союзу. 16 лютого 1989 р. у газеті «Літературна Україна» був опублікований проект програми Народного Руху України за перебудову (НРУ), який набув великого суспільно-політичного резонансу. На Установчому з'їзді у м. Києві у вересні 1989 р. було обговорено різноманітні аспекти політичного, соціально-економічного, міжетнічного життя в Україні, дано оцінку ряду знакових для українського народу подій історичного минулого та йшлося про перспективи майбутнього державотворчого життя, ухвалено програму і статут, а також обрано керівні органи НРУ, зокрема головою організації було обрано відомого письменника Івана Драча. У статуті головною метою своєї діяльності НРУ визначав «побудову в Україні демократичного й гуманного суспільства, в якому буде досягнуто справжнього народовладдя, добробуту народу і умов для гідного життя людини, відродження та всебічного розвитку української нації, забезпечення національно-культурних потреб усіх етнічних груп республіки і перетворення республіки у дійсно суверенну Українську державу» (Statut NRU (1989)). Досить швидко НРУ став найпотужнішою політичною опозиційною силою в УРСР і вже 9 лютого 1990 р. його статут було зареєстровано Постановою Ради Міністрів УРСР (Нау-Нyzhnyk 2012, 277).

Народний Рух України виник у 1989 р. як широкий фронт, який об'єднував різні за поглядами ідеологічні сили: від комуністів-реформаторів (які, як і Горбачов, сподівалися на можливість реформування системи) і до правих радикалів. Всіх їх об'єднала ідея зламу

тоталітарної системи. Тому не дивно, що спочатку в назві Руху фігурували слова «за перебудову». Отже, в написанні нинішньої історії Руху є певна модернізація, коли говорять, що з самого початку це був антикомуністичний рух за незалежність (Наран 2010, 7).

Відсутність досвіду політичної боротьби робили НРУ сприятливим «спаринг партнером» для верхівки КПУ. По суті справи еліті КПУ була потрібна керована, слухняна опозиція і вона її знайшла в особі лідерів НРУ. За цих обставин необхідна була компромісна формула утворення організованої народної опозиції, яка б органічно поєднала радикалізм політичних неформалів з масовістю культурно-історичних та екологічних неформальних об'єднань, злила в єдину політичну еліту досвідчених політичних борців та лідерів нової хвилі. Цією формулою і став «Народний Рух України за перебудову» (НРУ). За оцінками ідеологічного відділу ЦК КПУ, наприкінці 1989 р. соціальна база НРУ включала близько 12 млн. осіб. Рух став альтернативною, зростаючою і політичною силою (Lytvyn et al. 2007, 925).

Але потім після проведення референдуму про оновлений Союз Рух швидко радикалізувався і вже наприкінці 1990 р. на своєму II з'їзді перетворився на правоцентристську антикомуністичну силу, що проголосила своєю метою незалежність України (Наран 2010, 7). Рух виник в умовах перебудови як опозиційна політична сила, спрямована проти монополії Комуністичної партії на владу, і став найвпливовішим її опонентом.

Проте неоднозначні та суперечливі процеси відбувалися у внутрішньому житті НРУ, коли він почав переживати період масовізації. Один з відомих тодішніх рухівських функціонерів Олександр Лавринович нещодавно поділився цікавими спогадами. «Я належав до ініціаторів висунення В'ячеслава Максимовича кандидатом у президенти України від «Руху» у 1991 році. І був широко здивований, коли значна кількість українських політв'язнів звернулись до Великої Ради Руху з листом-застереженням щодо кандидатури Чорновола. В підсумку рішення про його висунення було ухвалене більшістю голосів (57 – «за», 30 – «проти», 4 – «утримались»), а один з авторів цього звернення – Левко Лук'яненко став суперником Чорновола під час виборчої кампанії» (Lavyunovych 2018). Роздрібнення електоральної підтримки істотно зменшувало шанси на перемогу В. Чорновола, тому його поразка у боротьбі проти лідера реформаторського крила українських комуністів, тодішнього голови Верховної Ради Леоніда Кравчука була передбачуваною та майже неминучою.

Як зазначає В. Деревінський, українська народно-фронтівська організація – НРУ – зазнала значних трансформаційних змін. У своєму становленні й розвитку пройшла шлях від широкої, погано структурованої громадсько-політичної організації до політичної партії. З огляду на низький рівень національної свідомості значної частини населення України, за винятком західного регіону, НРУ не вдалося здобути перемогу на парламентських виборах 1990 р. Лише в трьох областях Західної України демократичний блок отримав більшість в обласних радах, зумівши подолати протидію партноменклатури. Не вдалося НРУ провести до влади свого кандидата – В. Чорновола, на президентських виборах 1991 р., набравши лише понад 23 відсотка голосів виборців. Тобто НРУ, на відміну від значної кількості інших народнофронтівських організацій не зумів провести зміну правлячих еліт та розпочати потрібні реформи. Хоча досяг успішної реалізації права українського народу на самовизначення (Derevinsky 2010, 32).

Парадокс ситуації в Україні порівняно з країнами Балтії та Східної Європи полягав у тому, що розбудову незалежної державності почали здійснювати не ініціатори її створення, а послідовники противників її формування. У цьому полягає іронія історичної долі та ключ до розуміння специфіки траєкторії політичного транзиту в Україні.

Треба зважати на життєвий шлях та мотивацію керівників НРУ, їхні навички та вміння у питаннях громадсько-політичного менеджменту. За допомогою реформаторської групи в еліті КПУ їм вдалося реалізувати гасло державної незалежності України, але для реального державотворення у рухівського керівництва просто не вистачило сил та ресурсів. Вступивши з «маршу в бій», українська інтелігенція разом із звільненими з таборів та заслання своїми представниками – Чорноволом, Хмарою, Лук'яненком та братами Горинями, спромоглася реалізувати ту місію Руху, в котрій він як таран рушив останні форпости радянськості в Україні. Проте з причини некоріненості в соціальне тло і неможливості створення за короткий час згаданих вище структур, Рух зіткнувся з великими труднощами

в реалізації другого етапу завоювання реальної політичної влади і очевидно, що так і не зміг виконати цього завдання (Kaspruk 2009).

У березні 1992 року відбулася подія (яка мала змістовну кореляцію з першою) – третій з'їзд «Руху», під час якого Леонід Кравчук заявив, що підтримує програму Руху й запропонував НРУ стати партією влади. Ця пропозиція була підтримана керівництвом Руху, обраним у жовтні 1990 року на другому з'їзді. В'ячеслав Чорновіл зайняв жорстку позицію протистояння щойно обраному першому президенту України. Розбіжність у цьому визначальному для подальшої долі «Руху» питанні розділила делегатів з'їзду. Щоб запобігти розколу організації було обране колективне керівництво Рухом у складі трьох співголів – Драч І. Ф., Горинь М. М., Чорновіл В. М. Пропозиція ж президента залишилась без відповіді (Lavrynovych 2018). Враховуючи тогочасну критичну економічну ситуацію (гіперінфляція, шалене економічне падіння), правляча група на чолі з новообраним президентом Л. Кравчуком була змушена маневрувати. Пропозиція лідерам НРУ про партію влади була зроблена не від гарного життя, а під тиском громадськості, яка вимагала швидкого та радикального поліпшення ситуації.

Також варто пригадати, що у Верховній Раді І скликання (1990–1994 рр.) політичне структурування відбулося за ідеологічною та партійною ознакою по лінії «ліві – неліві політичні сили» (Kukuruz 2010, 86). Причому перевага була на боці прокомуністичних сил, так званої «групи 239», яка становила більшість в українському парламенті та несла основну відповідальність за стан справ у державі. Маневр Л. Кравчука був викликаний намаганням перенести майбутню політичну відповідальність вже на рухівське керівництво.

По суті справи, як вірно зазначає Д. Коротков, правлячі еліти у республіках колишнього СРСР залишилися попередніми, лише змінилися декорації навколо них (Kogotkov 2012, 71). Екс-комуністичні еліти шукали ситуативних союзників, щоб розділити з ними відповідальність за невдачі на початковому етапі державотворення та економічних трансформацій. У принципі їм це вдалося, адже окрім В. Чорновола та його найближчого оточення багато рухівців пішло у владу на різні посади.

Таким чином, в історії Руху можна виділити два основні етапи: 1) від заснування в 1989 р. до прийняття Конституції в 1996 р. – активна державотворча діяльність, авторитет серед громадян, Рух – впливова сила в суспільстві та державних структурах; 2) приблизно з 1995 р. – намагання лідерів Руху в соціальній політиці поєднати несумісне: «рух за демократію і свободу та рух за соціальну справедливість» з поділом громадян на привілейовані та дискриміновані групи. Наслідок – неперервний спад авторитету, колапс суспільства до системи з пануванням промафіозних кланів (Kravchuk 2009).

Як стверджує колишній соратник лідера НРУ О. Лавринович, обрана лінія поведінки голови «Руху» В. Чорновола стрімко прискорює неминуче – фактичне відходження з політичної арени у історію наймасовішого політичного утворення новітньої України (Lavrynovych 2018).

Пратія НРУ на сучасному етапі, у 2000-х роках, згідно зі статутними документами, ставить перед собою такі завдання: а) сприяти перетворенню України у національну демократичну правову державу, покликану забезпечити вільний розвиток особистості, захист прав людини і нації, безперешкодне здійснення демократичних свобод; б) домагатися побудови в Україні соціально-орієнтованої ринкової економіки з пріоритетом приватної власності; надійного захисту інтересів виробників і споживачів; високого життєвого рівня; інтеграції України в європейську та світову економічні системи; в) сприяти духовному відродженню української нації, всебічному розвитку української мови і культури, подоланню наслідків політики русифікації, відродженню історичної пам'яті і національної свідомості громадян України; г) сприяти захисту і примноженню культурних, політичних та господарських традицій українського народу, відстоювати християнські та загальнолюдські цінності; недоторканність особи та приватної власності, гармонійну взаємодію особи, родини, нації, суспільства та держави; г) сприяти всебічному розвитку мов і культур національних меншостей та етнічних груп, що проживають на території України, стояти на захисті їхніх життєвих прав та інтересів; д) надавати допомогу українцям в інших державах у їхньому прагненні до збереження власної національної самобутності, розвитку їхньої культури, освіти; сприяти їхнім культурним та економічним зв'язкам з Україною; сприяти поверненню українців, які того бажають, на їхню історичну батьківщину; е) відстоювати

національні інтереси України, домагатися гарантій безпеки її громадян і прагнути побудови безпечної і стабільного громадянського суспільства (Нау-Nuzhnyk 2012, 279).

Отже, можна констатувати, що Народний Рух України на сучасному етапі перетворився на класичну національно-консервативну партію, яка чітко позиціонує себе як поміркований захисник України як національної демократичної правової держави.

Серед оцінок діяльності Народного Руху України можна виділити два кластери: романтичний та прагматичний. Перший ґрунтується на визнанні безперечно вагомого, а може й вирішального внеску НРУ у справу розбудови Української держави. Прагматичні оцінки враховують фактичну роль контроліт у розподілі владних та економічних ресурсів на пострадянському просторі.

Романтичну групу оцінок можна відобразити думкою Анатолія Рябокони. Тепер з упевненістю можна сказати, що виникнення організації, яка згодом трансформувалася у політичну партію, стало початком кінця Радянської імперії і влади комуністів. Тільки з виникненням НРУ перед імперією постала загроза її розпаду, а перед комуністичними керівниками Радянського Союзу – втрати влади. Адже аналітики комуністичної партії розуміли, що організація, невідконтрольна КПРС, яка, згідно з Конституцією СРСР вважалася керівною і спрямовуючою силою, неодмінно очолить національно-визвольний рух, візьме на озброєння ідею державного суверенітету України (Ryabokon 2014).

Прагматичні оцінки діяльності контроліт на пострадянському просторі, зокрема в Україні – НРУ, можна репрезентувати конспірологічною версією французької вченої Елен Блан. У своєму дослідженні, яке вона провела у книзі «Родом з КДБ. Система Путіна», Е. Блан наводить переконливі докази стосовно того, що перебудову і подальші парадемократичні процеси в країнах колишнього СРСР планувала і впроваджувала радянська еліта, а виконавцем виступав КДБ на чолі зі всесильним шефом Юрієм Андроповим і його наступниками. Михайло Горбачов у цьому сенсі був лише виконавчим менеджером цього дійства, а ніяк не головною особою (Blan 2009, 112).

Аналізуючи радянську історію другої половини ХХ століття, Елен Блан вказує на збільшення ролі у цей період корумпованого бюрократичного апарату, кримінальних угруповань та спеціальних служб, які фактично стали фомальними та неформальними господарями радянської країни. КДБ отримав под свій контроль практично усю тіню економіку країни, вправно маніпулюючи політичними гравцями та здійснюючи процес «мирного» розвалу СРСР. Головною причиною перебудови Елен Блан вважає потребу КДБ та керівництва Кремля у легалізації в очах Заходу й отриманні кредитів на модернізацію економіки. Дезінформаційна кампанія, яка була вдало проведена кремлівським керівництвом, дала можливість безкарно вивозити за кордон не тільки кошти СРСР, але й частину щедро наданих кредитів (Blan 2009, 117).

Ця версія абсолютно вписується у концепцію компромісної народної опозиції по відношенню до кадрів КПУ, роль якої фактично виконав в Україні НРУ. Тобто Народний Рух був використаний спецслужбами та верхівкою КПУ для побудови «національної квартири», яка б гарантувала їм самостійний розподіл майбутніх капіталів та безпеку по відношенню до буремної тоді Росії на чолі з Б. Єльциним. Українська партійна еліта пішла шляхом косметичних змін і відмови від комуністичної ідеології задля збереження влади в нових історичних умовах. Таким чином, говорячи про те, чому ж все-таки Народний Рух України не зміг досягти максимальних цілей можна констатувати, що ця організація, хоча й очолювана самовідданими синами і патріотами України, не змогла виконати своєї місії до кінця з причини недостатньої підготовки, але й, і можливо й головним чином, з причини протистояння їй набагато сильнішої і більш організованої партноменклатурно-кадебістської системи, в котрій на руках були всі козири (Kaspruk 2009).

Головне питання, пов'язане з Народним Рухом України полягає у тому: На скільки він був самостійним політичним суб'єктом не за формальними ознаками, а де-факто? А з цього питання випливає наступне: На скільки Рух був дієспроможним політичним суб'єктом, щоб виконати роль не тільки офіційного детонатора комуністичного режиму в Україні, але й демократичної партії влади? Згідно конспірологічної версії керованої компромісної опозиції вочевидь НРУ був об'єктом постійних маніпуляцій з боку на порядок краще організованих КПУ та КДБ, які всіляко намагалися локалізувати та обмежити реальний вплив рухівців на політичні процеси в Україні. Компартійна та спецслужбістська номенклатура

у підсумку використали НРУ у своїх цілях, дозволивши йому тільки те, що не зачепало їх життєво важливих інтересів. Фактично НРУ виступив у ролі «вітрини» змін, прапора незалежнення, у той час як реальна влада та реальні капітали залишилися у руках колишніх компартійців, комсомольців та представників спеціальних служб.

Виконавши цю історичну місію, на другому етапі, на котрому необхідно було взяти всю повноту влади в свої руки і приступити до розбудови державних і суспільних інституцій, НРУ не зміг повністю акумулювати підтримку українських громадян, щоб прийти до влади, а далі крок за кроком втратив свій вплив у політиці та суспільстві і нині лише перебуває на маргінальних позиціях. Що, очевидно, не відповідає великому потенціалу народно-демократичних прагнень українського народу (Kaspruk 2009).

Перехопивши ідейну естафету з втомлених рук попередників, Народний Рух України в інших історичних умовах спромігся організуватися й очолити визвольну хвилю українського народу за незалежність, та зіткнувся з неймовірними труднощами на шляху розбудови державності та добробуту населення. Складнощі ці – передусім економічні, соціальні, національні, духовні, політичні наслідки столітніх поневолень; польського, австрійського й особливо російського колоніального пригноблення, які залишались не тільки в матеріальному бутті народу, а в духовній та морально-психологічній сферах, в свідомості українців (Honcharuk 1997, 12).

У підсумку слід наголосити, що Народний Рух України як масове явище громадсько-політичного життя є прикладом національно-визвольного руху української нації з усіма вадами її становлення. НРУ є віддзеркаленням загальної дієспроможності українського народу у питаннях суверенного державотворення. Тоталітарне минуле, втрата генофонду внаслідок голодомору початку 30-х років, ментальні девіації, втрата національної самоідентифікації зумовили істотні ускладнення у процесі формування модерної української нації, що позначилося й на діяльності її авангарду наприкінці 80-х – початку 90-х в особі НРУ Проте, історія створення і діяльність Руху має важливе значення і для перспективи розвитку України, в першу чергу – подальшому поширенні української національної ідеї (Ryabokon 2014).

Підсумовуючи сказане, слід наголосити на наступному. Появу Народного руху України слід розглядати через призму загальносвітової тенденції «оксамитових революцій», які відбулися у Східній Європі наприкінці ХХ століття. НРУ став своєрідним аналогом польської «Солідарності» та інших рухів народно-фронтівського типу, які виступили головними рушійними силами цих революцій.

Виникнення Народного руху України – це історична закономірність, яка мала національно-визвольний та загально демократичний контекст. З одного боку НРУ акумулював енергію національного ренесансу українців та виступив головною рушійною силою національної революції. З іншого боку, Народний Рух виконав роль детонатору комуністичного режиму, позбавивши КПУ монополії на політичну владу. Саме під тиском НРУ та інших народних фронтів у березні 1990 р. була скасована шоста стаття Конституції СРСР про керівну роль КПРС у суспільстві. Одночасно було прийнято закон про громадські об'єднання, який відкрив можливість для формування багатопартійної системи в Радянському Союзі та зокрема в Україні.

В історії НРУ можна виділити два основні етапи: 1) від заснування в 1989 р. до прийняття Конституції в 1996 р. – активна політична діяльність, великий вплив на державотворчий процес; 2) з 1996 р. – спадання активності та втрата впливу на основні політичні процеси.

Головним історичним результатом діяльності НРУ як масового громадського об'єднання було проголошення державної незалежності України.

Для кадрів КПУ Народний Рух України став компромісною формулою утворення організованої народної опозиції, які використали його для проголошення державної незалежності України, тобто для відмежування від союзної компартійної еліти, а потім локалізували діяльність НРУ через штучні розколи та ін.

Специфіка політичного транзиту в Україні полягає в тому, що основним суб'єктом державотворення виступив не його фундатор – НРУ, а компартійна номенклатура, яка використала гасло розбудови національної держави у своїх вузько корпоративних цілях, насамперед для самостійної легалізації капіталів.

За розвитком демократизації, яку започаткував Народний Рух, Україна опинилася на проміжній позиції між повністю контрольованою старою номенклатурою авторитарною Росією і балтійськими та східноєвропейськими країнами, котрі зуміли у стислі терміни пройти демократичний транзит.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Baranovska N. 2010. Suspilno-politychni ta sotsialno-ekonomichni peredumovy vynyknennia Rukhu [Socio-political and socio-economic preconditions for the emergence of the Movement]. *Narodnyi Rukh Ukrainy: istoriia, ideolohiia ta politychna evoliutsiia (1989–2009): Proceedings of the kruhloho stolu, prysviachenoho 20-i richnytsi stvorennia Narodnoho Rukhu Ukrainy za perebudovu*. Kyiv, 22 veresnia 2009. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, s.13–28. (In Ukrainian).
- Барановська, Н. 2010. Суспільно-політичні та соціально-економічні передумови виникнення Руху. *Народний Рух України: історія, ідеологія та політична еволюція (1989–2009): Матеріали круглого столу, присвяченого 20-ій річниці створення Народного Руху України за перебудову*. Київ, 22 вересня 2009. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. с. 13–28.
- Blan E. 2009. Rodom iz KHB. Systema Putina [Originally from the KGB. Putin's system]. Kyiv: Tempora, 360 s. (In Ukrainian).
- Блан, Е. 2009. Родом із КГБ. Система Путіна. К.: Темпора, 360 с.
- Boyko O. 1996. Ukraina 1991–1995 rr.: tini mynuloho chy kontury maibutnoho? [Ukraine 1991–1995: shadows of the past or contours of the future?]. Kyiv: Abrys, 207 s. (In Ukrainian).
- Бойко, О. 1996. Україна 1991–1995 рр.: тіні минулого чи контури майбутнього? К.: Абрис, 207 с.
- Chyhrinov V. I. & Polishchuk I. O. 2006. Derzhavotvorcha tradytsiia Ukrainy: polityko-kulturnyi vymir [The state-building tradition of Ukraine: a political and cultural dimension]. Kharkiv: KhIBM, 380 s. (In Ukrainian).
- Чигрін, В. І., Поліщук, І. О. 2006. Державотворча традиція України: політико-культурний вимір. Х.: ХІБМ, 380 с.
- Derevynskyi V. 2010. Transformatsiia NRU z hromadsko-politychnoi orhanizatsii v politychnu partiiu [Transformation of the NRU from a public-political organization into a political party]. *Narodnyi Rukh Ukrainy: istoriia, ideolohiia ta politychna evoliutsiia (1989–2009): Proceedings of the kruhloho stolu, prysviachenoho 20-i richnytsi stvorennia Narodnoho Rukhu Ukrainy za perebudovu*. Kyiv, 22 veresnia 2009. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, s. 29–38. (In Ukrainian).
- Деревінський, В. 2010. Трансформація НРУ з громадсько-політичної організації в політичну партію. *Народний Рух України: історія, ідеологія та політична еволюція (1989–2009): Матеріали круглого столу, присвяченого 20-ій річниці створення Народного Руху України за перебудову*. Київ, 22 вересня 2009. К.: Інститут історії України НАН України, с. 29–38.
- Нау-Нyzhnyk P. 2012. Narodnyi Rukh Ukrainy. In Ukrainiska bahatopartiinist: politychni partii, vyborchi bloky, lidery (kinets 1980-kh – pochatok 2012 rr.) [The People's Movement of Ukraine. Ukrainian multiparty politics: political parties, electoral blocs, leaders (late 1980s – early 2012)]. *Entsyklopedychnyi dovidnyk*. Kyiv: IPiEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, s.274-280. [in Ukrainian]
- Гай-Нижник, П. 2012. Народний Рух України. Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.). Енциклопедичний довідник. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, с. 274–280.
- Haran O. V. 1993. Ubyty drakona (Z istorii Rukhu ta novykh partii Ukrainy) [Kill the Dragon (From the History of the Movement and New Parties of Ukraine)]. Kyiv: Lybid, 200 s. (In Ukrainian).
- Гарань, О. В. 1993. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). К.: Либідь, 200 с.
- Honcharuk H. I. 1997. Narodnyi Rukh Ukrainy. Istoriya [The People's Movement of Ukraine. History]. Odesa: Astroprynt, 300 s. (In Ukrainian).
- Гончарук, Г. І. 1997. Народний Рух України. Історія. Одеса: Астропринт, 300 с.
- Kalynovskyi Yu. Yu. 2016. Natsionalna ideia yak tsinnisna determinanta derzhavotvorchoho protsesu v Ukraini. [The national idea as a value determinant of the state-making process in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yarolava Mudroho»*. Ser.: Filosofia, issue 1 (28), s. 98–105 (In Ukrainian).
- Калиновський, Ю. Ю. 2016. Національна ідея як ціннісна детермінанта державотворчого процесу в Україні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія. № 1 (28). С. 98–105.
- Kaspruk V. 2009. Chomu Rukh tak i ne stav providnoiu politychnoiu syloiu Ukraini? [Why has the Rukh not become a leading political force in Ukraine?]. *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/1818227.html> (Date of the application 14.08.2020). (In Ukrainian).
- Каспрук, В. 2009. Чому Рух так і не став провідною політичною силою в Україні? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1818227.html> (Дата останнього відвідування 14.08.2020 р.).

- Kormych L. I., Shelest D. S. 2004. Hromadski obiednannia ta politychni partii suchasnoi Ukrainy [Public Associations and Political Parties of Modern Ukraine]. Kyiv: Avrio, 261s. (In Ukrainian).
- Кормич, Л. І., Шелест, Д. С. 2004. Громадські об'єднання та політичні партії сучасної України. К.: Авріо, 261 с.
- Korotkov D. S. 2012. Politychna elita Ukrainy: stanovlennia i rozvytok u vyborchomu protsesi Ukrainy [The Political Elite of Ukraine: Formation and Development in the Electoral Process of Ukraine]. Kharkiv: Vyd-vo KhNEU, 208 s. (In Ukrainian).
- Коротков, Д. С. 2012. Політична еліта України: становлення і розвиток у виборчому процесі України. Х.: Вид-во ХНЕУ, 208 с.
- Kravchuk O. 2009. Zlet i zanepad Rukhu: plany, rezultaty ta uroky. [The Rise and Decline of the Movement: Plans, Outcomes and Lessons]. *Universum*. Issue 5–6 (187–188), s. 57–69. (In Ukrainian).
- Кравчук, О. 2009. Злет і занепад Руху: плани, результати та уроки. *Універсум*. № 5–6 (187–188), с. 57–69.
- Kukuruz O. V. 2010. Politychna opozytziia v Ukraini ta Polshchi: porivnialnyi analiz [Political opposition in Ukraine and Poland: a comparative analysis]. Kyiv: Naukova dumka, 199 s. (In Ukrainian).
- Кукуруз, О. В. 2010. Політична опозиція в Україні та Польщі: порівняльний аналіз. К.: Наукова думка, 199 с.
- Lavrynovych O. 2018. Yak «Rukh» vidmovyvsia staty partiieiu vlady [How the Rukh refused to become a party o power]. Retrieved from <https://day.kyiv.ua/uk/article/polityka/yak-ruh-vidmovyvsya-staty-partiyeiu-vlady>. (In Ukrainian).
- Лавринович, О. 2018. Як «Рух» відмовився стати партією влади. *День*. 2018. 7 серпня.
- Lytvyn V. M. 1994. Politychna arena Ukrainy: diiovi osoby ta vykonavtsi [The political arena of Ukraine: actors and performers]. Kyiv: Abrys, 495 s. (In Ukrainian).
- Литвин, В. М. 1994. Політична арена України: дійові особи та виконавці. К.: Абрис, 495 с.
- Lytvyn V. M., Smolii V. A. & Levenets Yu. A. 2007. Ukraina: politychna istoriia. XX – pochatok XXI st. [Ukraine: A Political History. XX – beginning of XXI century]. Kyiv: Parlamentske vyd-vo, 798 s. (In Ukrainian).
- Литвин, В. М., Смолий, В. А., Левенець, Ю. А. та ін. 2007. Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. К.: Парламентське вид-во, 798 с.
- Patnam R. D., Leonardi R. & Nanetti R. Y. 2001. Tvorennia demokracji: tradytzii hromadianskoї aktyvnosti v suchasniit Italii [Creating Democracy: Traditions of Civic Engagement in Modern Italy]. Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko «Osnovu», 302 s. (In Ukrainian).
- Патнам, Р. 2001. Творення демократії: традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р. Д. Патнам разом з Р. Леонарді та Р. Й. Нанетті. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 302 с.
- Pustovit S. 2010. Narodnyi Rukh: problema vynykennia [The People's Movement of Ukraine: The Problem of Emergence]. Retrieved from <https://www.oldconf.neasmo.org.ua/node/35> (Date of the application 19.11.2020). (In Ukrainian).
- Пустовіт, С. 2010. Народний Рух: проблема виникнення. URL: [oldconf.neasmo.org.ua/node/35](https://www.oldconf.neasmo.org.ua/node/35) (Дата останнього відвідування 19.11.2020).
- Riabokon A. 2014. Narodnyi Rukh Ukrainy – istoriia, chy perspektyva? [The People's Movement of Ukraine – History, or Perspective?]. *Trudova slava*, 2014, 1 October. (In Ukrainian).
- Рябокоть, А. 2014. Народний Рух України – історія, чи перспектива? *Трудова слава*, 2014, 1 жовтня.
- Statut NRU. 1989. URL: <https://mnru.com.ua/pro-nas/statut-nru>. (In Ukrainian).
- Статут НРУ. 1989. URL: <https://mnru.com.ua/pro-nas/statut-nru>.
- Shveda Yu. R. 2005. Politychni partii: Entsyklopedychnyi slovnyk [Political Parties: An Encyclopedic Dictionary]. Lviv: Astroliabiia, 488 s. (In Ukrainian).
- Шведа, Ю. Р. 2005. Політичні партії: Енциклопедичний словник. Львів: Астролябія, 488 с.

Дата подання статті до редакції – 12 січня 2021 р.